वेसनं, क्ली, (वेस + ल्युट्।) द्विदलचूर्णम्। यथा,—
"दालयश्चणकानान्तु निस्तुषा यन्त्रपेषिताः।
तच्चूर्णं वेसनं प्रोक्तं पाकशास्त्रविशारदैः॥"
तद्वटिकागुणाः।
"वटिका वेसनस्यापि क्वथितायां निमज्जति।
रुच्या विष्टम्भजननी बल्या पुष्टिकरी स्मृता॥"
इति भावप्रकाशः॥

वेसरः, पुं, अश्वतरः। इति हेमचन्द्रः॥ (यथा, माघे। १२। १६।
"तूर्णं प्रणेत्रा कृतनादमुच्चकैः
प्रणोदितं वेसरयुग्यमध्वनि॥")

वेसवारः, पुं, धन्याकसर्षपादिपिष्टः। वेसार इति षाटना इति च ख्यातः। तत्पर्य्यायः। उपस्करः २। इत्यमरः। वेषवारः ३। इति भरतः॥ वेशवारः ४। इति मुकुटः॥ (यथा, सुश्रुते। १। ४६।
"मुद्गादिवेसवाराणां पूर्णा विष्टम्भिनो मताः।
वेसवारैः सपिशितैः सम्पूर्णा गुरुबृंहणाः॥")
व्यञ्जनविशेषः। यथा,—
"निरस्थि पिशितं पिष्टं सिद्धं गुड़घृतान्वितम्।
कृष्णामरिचसंयुक्तं वेसवार इति स्मृतम्॥"
अस्य गुणाः।
"वेसवारो गुरुः स्निग्धो बलोपचयवर्द्धनः॥"
इति राजवल्लभः॥
हिङ्ग्वार्द्रकमरीचजीरकहरिद्राधन्याकाः क्रमेण द्विगुणपरिमाणेनैकत्रीकृताः। इति पाकराजेश्वरे पाकपरिभाषा॥

वेह, ऋ ङ यत्ने। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-आत्म०-अक०-सेट्।) ऋ, अविवेहत्। ङ, वेहते। विवेहे। इति दुर्गादासः॥

वेहत्, स्त्री, (विशेषेण हन्ति गर्भमिति। वि + हन + "संश्चत्तृपद्वेहत्।" उणा० २। ८५। इति अतिप्रत्ययेन निपातनात् साधुः।) गर्भोपघातिनी गौः। इत्यमरः॥ अनृतौ वृषोपगमनादिवशात् यस्या गर्भपातो भवति सा। विहन्ति गर्भं शश्वत् वेहत्। हन लौ गतौ वधे क्विप् निपातः। इति भरतः॥ (यथा, वाजसनेयसंहितायाम्। १८। २७।
"वशा च मे ऋषभश्च मे वेहच्च मे ऽनड्वांश्च मे॥")

वेहारः, पुं, स्वनामख्यातदेशः। यथा,—
"वेहारे चैव श्रीहट्टे कोशले शवकर्णिके।
अष्टादशभुजा कार्य्या माहेन्द्रे च हिमालये॥"
इति मत्स्यसूक्ते ५० पटलः॥

वेह्ल, ऋ चाले। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) ऋ, अविवेह्लत्। ऋदनुबन्धः वेदेषूच्चारणभेदार्थः। चालः सञ्चलनं गताविल्येके। इति दुर्गादासः॥

वै, ओ शोषे। इति कविकल्पद्रुमः॥ (भ्वा०-पर०-सक०-अनिट्।) वकारादिः। वायति। ओ, वानः। इति दुर्गादासः॥

वै, व्य, पादपूरणम्। यथा। तु हि च स्म ह वै पादपूरणे। इत्यमरः॥ (यथा, भागवते। ४। १। २८।
"सत्सङ्कल्पस्य ते ब्रह्मन्! यद्वै ध्यायति ते वयम्॥")
सम्बोधनम्। अनुनयः। इति मेदिनी॥ (निश्चयः। यथा, मनुः। १। १००।
"सर्व्वं स्वं ब्राह्मणस्येदं यत्किञ्चित् जगतीगतम्।
श्रैष्ठ्येनाभिजनेनेदं सर्व्वं वै ब्राह्मणोऽर्हति॥")

वैंशतिकः, त्रि, विंशत्या क्रीतः। विंशतिकशब्दादण्प्रत्ययेन निष्पन्नमिदम्। इति सिद्धान्तकौमुदी॥ (पां ५। २। २७॥)

वैकक्षं, क्ली, (विशिष्टः कक्षः विकक्ष उरस्तत्र भवम्। विकक्ष + अण्।) तिर्य्यग्वक्षोलम्बिमाल्यम्। इति हेमचन्द्रः॥

वैकक्षकं, क्ली, (वैकक्षमेव। स्वार्थे कन्।) उरसि तिर्य्यक् उपवीतवत् कण्ठात् क्षिप्तमाल्यम्। इत्यमरः॥

वैकङ्कतः, पुं, (विकङ्कत एव। स्वार्थे अण्।) वृक्षविशेषः। वैँच् इति भाषा। तत्पर्य्यायः। वृतिङ्करः २ स्रुवावृक्षः ३ ग्रन्थिलः ४ स्वादुकण्टकः ५ व्याघ्रपात् ६ कण्टिकारी ७ विकङ्कतः ८। इति शब्दरत्नावली॥ (विकङ्कतस्यावयवो विकारो वा। "पलाशादिभ्यो वा।" ४। ३। १४१। इत्यञ्। विकङ्कतनिर्म्मितस्रुवादौ, त्रि। यथा, शतपथब्राह्मणे। ५। २। ३। १५।
"स पालाशे वा स्रुवे वैकङ्कते वा॥")

वैकतिकः, पुं, मणिकारः। इति हेमचन्द्रः॥

वैकर्णः, पुं, (विकर्णस्यापत्यमिति। विकर्ण + "विकर्णशुङ्गच्छगलात् वत्सभरद्वाजात्रिषु।" ४। १। ११७। इत्यण्।) वात्स्यमुनिः। इति सिद्धान्तकौमुदी॥ (जनपदविशेषः। यथा, ऋग्वेदे। ७। १८। ११।
"वैकर्णयोर्जनान्राजा न्यस्तः।"
"वैकर्णयोर्जनपदयोर्विद्यमानान्।" इति तद्भाष्ये सायणः॥)

वैकल्पिकः, त्रि, विकल्पेन भवः। विकल्पशब्दात् ष्णिकप्रत्ययेन निष्पन्नमिदम्॥

वैकल्यं, क्ली, विकलत्वम्। विकलस्य भाव इत्यर्थे ष्ण्यप्रत्ययेन निष्पन्नमिदम्॥ (यथा, कथासरित्सागरे। ७४। ३१०।
"मृगाङ्कदत्तसचिवं चक्षुर्वैकल्यमागतम्॥")

वैकुण्ठः, पुं, कृष्णः। (यथा, भागवते। १। १५। ४६।
"ते साधुकृतसर्व्वार्था ज्ञात्वात्यन्तिकमात्मनः।
मनसा धारयामासुर्वैकुण्ठचरणाम्बुजम्॥")
इन्द्रः। इति मेदिनी॥ सितार्जकः। इति राजनिर्घण्टः। अस्य व्युत्पत्तिर्यथा। "विकुण्ठाया अपत्यं वैकुण्ठः बाह्वादित इति शिवादित्वात् ष्णः।
'चाक्षुषस्यान्तरे देवो वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः।
विकुण्ठायामसौ जज्ञे वैकुण्ठे दैवतैः सह॥'
इति विष्णुपुराणम्॥
किंवा कुण्ठत्यनया कुण्ठा माया। कुटि खोटनवैकल्यालस्ये सेमक्तात् सरोरिति अः। विविधा कुण्ठा माया विद्यतेऽस्य वैकुण्ठः विकारसंघेति अस्त्यर्थे ष्णः। विष्णुसहस्रनामटीकायां शङ्कराचार्य्यस्त्वाह विविधा कुण्ठा गतेः प्रतिहतिस्तस्याः कर्त्ता इति वैकुण्ठः। जगदारम्भे विशिष्टानि भूतानि परस्परं संश्लेषयन् तेषां गतिं प्रत्यबध्नादिति वा वैकुण्ठः।
'मायासंश्लेषिता भूमिरद्भिर्व्योम्ना च वायुना।
वायुश्च तेजसा सार्द्धं वैकुण्ठत्वं ततो मम॥'
इति शान्तिपर्व्वणीति।"
इत्यमरटीकायां भरतः॥ *॥ अपि च।
"कुण्ठं जड़ञ्च विश्वौघं विशिष्टञ्च करोति या।
विकुण्ठां प्रकृतिं वेदाश्चत्वारश्च वदन्ति ताम्॥
गुणाश्रयेण भगवान् तस्यां जातः स्वसृष्टये।
परिपूर्णतमं तेन वैकुण्ठञ्च विदुर्बुधाः॥"*॥
अस्य नाम्नो माहात्म्यम्। यथा,—
"राम नारायणानन्त मुकुन्द मधुसूदन।
कृष्ण केशव कंसारे हरे वैकुण्ठ वामन॥
इत्येकादश नामानि पठेद्वा पाठयेद्यदि।
जन्मकोटिसहस्राणां पातकादवमुच्यते॥"
इति ब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे ११० अध्यायः॥
"साङ्केत्यं पारिहास्यं वा स्तोभं हेलनमेव वा।
वैकुण्ठनामग्रहणमशेषाघहरं विदुः॥"
इति श्रीभागवते अजामिलोपाख्यानाध्यायः॥*
विष्णुधामविशेषः। तद्वर्णनं यथा,—
"उपरिष्टात्क्षितेरष्टौ कोटयः सत्यमीरितम्।
सत्यादुपरि वैकुण्ठो योजनानां प्रमाणतः॥
भूर्लोकात् परिसंख्यातः कोटिरष्टादश प्रभो।
यत्रास्ते श्रीपतिः साक्षात् सर्व्वेषामभयप्रदः॥
वैकुण्ठादुत्तरे शैवो लोकः षोड़शकोटयः।
तिर्य्यगेव महाराज कैलासाख्यस्तु पर्व्वतः।
पार्व्वत्या सहितः शम्भुर्यत्रास्ते स्वगणैर्वृतः॥"
इति पाद्मे स्वर्गखण्डे ६ अध्यायः॥ *॥
अपि च।
"अमृतं शाश्वतं नित्यमनन्तं परमं पदम्।
हिरण्मयं मोक्षप्रदं ब्रह्मानन्दसुखाह्वयम्॥
एवमादिगुणोपेतं तद्विष्णोः परमं पदम्।
यद्गत्वा न निवर्त्तन्ते तद्धाम परमं हरेः॥
नहि वर्णयितुं शक्यं कल्पकोटिशतैरपि।
अपि द्रष्टुमशक्यं तद्ब्रह्मरुद्रादिदैवतैः॥
ज्ञानेन शास्त्रमार्गेण द्रक्ष्यते योगिपुङ्गवैः।
तत् स्थानमुपभोक्तव्यमव्यक्तब्रह्मसेविनाम्॥
श्रीशाङ्घ्रिभक्तिसेवैकरसाभोगविवर्ज्जिताः।
महात्मानो महाभागा भगवत्पदसेवकाः॥
तद्विष्णोः परमं धाम यान्ति ब्रह्मसुखप्रदम्।
नानाजनपदाकीर्णं वैकुण्ठं तद्धरेः पदम्॥
प्राकारैश्च विमानैश्च सौधै रत्नमयैर्युतम्।
तन्मध्ये नगरी दिव्या सायोध्येति प्रकीर्त्तिता॥
चतुर्द्वारसमायुक्ता हेमगोपुरसंयुता।
चण्डादिद्वारपालैस्तु कुमुदाद्यैः सुरक्षिता॥
चण्डप्रचण्डौ प्राग्द्वारे याम्ये भद्रसुभद्रकौ।